

Bahtiyar Vahapzade'nin Şiirlerinde Varoluş Kaygısı

Yakup ÇELİK*

ÖZ

Azerbaycan sahası Türk edebiyatının önemli ismi Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerinde varoluş kaygısı ana tema durumunda değildir. Ancak çeşitli dönemlerinde varoluş kaygısını işleyen bazı şiirler kaleme almıştır. Onun şiirlerinde, varoluş kaygısı zaman zaman beliren bir tema durumundadır. İlk şiirlerinde varoluş kaygısını bütün boyutlarıyla hissedilen Vahapzade'nin, 1980 sonrası yazdıklarında bilge bir insan kimliğine bürünerek teslimiyete yaklaştığını görürüz. Son şiirlerinde de varlık ve kâinatın gizemleri karşısında pes ederek teslim olmuş şairle karşılaşırız. Yazımızda varoluş kaygısını bir problem olarak ele alıp Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerinde bu problemin yansımalarını irdelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, Bahtiyar Vahapzade, varoluşçuluk, varoluş kaygısı, kaygı.

ABSTRACT

Existential Concerns in Bakhtiyar Vahapzade's Poems

Existential concerns are not the major theme in Bakhtiyar Vahapzade's poems, who is one of the important figures in Azerbaijan-Turkish literature. However, he wrote some poems with existential concerns in various periods. In these poems, the existential concern is a theme that appears from time to time. We recognize that Vahapzade feels existential concerns with its all dimensions in his poems in the beginning, and that he approaches to submission in his poems after 1980 with an identity of a wise person. In his last poems, we also come across a poet who submits himself against the mysteries of existence and earth. Having considered existential concerns as a problem, we have tried to examine the reflection of this problem in Bakhtiyar Vahapzade's poems.

Key Words: Azerbaijan literature, Bakhtiyar Vahapzade, existentialism, existential concern, anxiety.

* Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ANKARA, e-posta: ycelik@baskent.edu.tr.

Giriş

Jean Paul Sartre, varoluşçuluğu şöyle tanımlar: *İnsan, var olduktan sonra kendini kavradığı gibidir, varlaşmaya doğru yaptığı bu atılımdan (hamleden) sonra olmak isteği gibidir. Kendini nasıl yaparsa öyledir yani. Varoluşçuluğun baş ilkesi de budur.* (1985: 64). Sartre, varoluşçuluğun iki koldan yürüdüğünü söyler. Bunlardan birincisi Tanrı'yı tanıyan düşüncedir. Burada Tanrı'nın yaratacağı insanı bir zanaatçının keseceği kâğıt gibi tasarladığı ve öyle yarattığı dile getirilir. Burada *bireysel (individuel) insan'ın, tanrısal anlakta var olan belli bir kavramı gerçekleştir*tiği (Sartre 1985: 62) dile getirilir. Tanrıyı tanımayan anlayışa göre de *eğer Tanrı yoksa, hiç olmazsa 'varoluşu özden önce gelen' bir varlık vardır. Bu varlık, bir kavrama göre tanımlanmazdan, belirlenmezden önce de vardır. Bu varlık insandır. ... Varoluş özden önce gelir* (Sartre 1985: 63). Varoluşçulara göre insan kendi varlığını yaratmıştır. Bu durumda da özgürdür. Özgürlük beraberinde sorumluluğu getirir. Sorumluluk; bunalım, kaygı ve sıkıntıyı oluşturur. Varolma sorumluluğundan doğan bu kaygı, insanın temel davranış ve eylem gücünü oluşturur.

Varoluş kaygısı da varoluşçu felsefenin temel kavramlarından birisidir. Var olarak yeryüzüne atılmış insanın seçimler yapması, riskler alması, karar vermesi gerekecektir. Doğru veya yanlış yapacağı işlerin sonuçlarından sorumlu tutulacaktır. İşte insanın burada yaşadığı kaygı, varoluş kaygısı veya bunaltısı olarak adlandırılır. Daha doğrusu insanın yaptığı işlerin iyi veya kötü olacağını bekleme sürecinde yaşadığı gerilim varoluş kaygısıdır.

Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerinde varoluş kaygısına geçmeden önce varoluş kaygısının ne olduğuna biraz daha değinmemiz gerekmektedir. Kaygı belirsizliktir. Herhangi yönelimi olan bir duygu değil, nesnesi olmayan bir ruhsal durumdur. Hâlbuki korku belirli bir nesneye yöneliktir.

Walter Schulz, "Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu" adlı çalışmasında çeşitli düşünürlerin kaygı hakkındaki yorumlarını karşılaştırır. Hemen hepsinin kaygıyı temel bir sorun haline getirmekle birlikte, nesnesi olmayan bir dünya kaygısından yola çıktıklarını söyler. Bunun korkuya benzemediğini de belirtir.

"Kierkegaard Dünya-kaygısı'nı özgürlükten kaygı olarak somutlaştırır. Heidegger, Kierkegaard'dan daha radikaldir ve kaygıyı Dünyanın-İçinde-Olma kaygısı olarak betimler ve ardından gene bu kaygıyı ölüm karşısındaki kaygıya dönüştürür. Heidegger ve Kierkegaard'dan etkilenen Sartre ise kaygının kesin olarak eylemlere ilişkin olduğunu ileri sürer, çünkü ona göre varolan insan ilk önce eylemleriyle kendine düzenli bir Dünya kurmak zorundadır. Jaspers'de ise kaygının değişik biçimlerine dikkat çekilir. Fakat bütününde kaygı, varlığın içine gizlenmeye yol açan bir geçiş noktası olarak karşımıza çıkar" (1991: 7-18).

Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerindeki varoluş kaygısını Jean Paul Sartre ve Karl Theodor Jaspers'dan hareketle yorumlamamız gerekir. Bahtiyar Vahapzade varoluş kaygısından kurtulmada yüce "kurtarıcı"yı devreye sokar. Ancak Sartre "Tanrı tanımaz" bir dünyanın devreye girdiğine inanmaktadır:

"Sartre'in varoluşçuluğu, sonuçlarını, tanrıtanımaz hale gelmiş bir dünyadan çıkarır. Bunun somut anlamı şudur: İnsanın eylemlerini yönlendirebileceği değerler bağlamında bir Dünya yoktur. İnsan özgürdür, eylemde bulunmak zorundadır; ancak, değerleri kendi kararlarıyla belirleyecek bir biçimde. Sartre işte bu eylem diyalektiğine dikkat çeker. Eylem biçimlerini planlı olarak seçip, kendim karar veriyorum. Fakat bunu yaparken sürekli 'Bütün'ü de düşünmek zorundayım. Yani kendime şunu sormak zorundayım: Tüm Dünya böyle mi davranmak zorunda? O halde önemli bir sorumluluk taşıyorum demektir, çünkü her önemli karar 'Bütün'ü içermektedir. İşte kaygının yerleştiği yer burası. Yücelik kavramına sığınmam, çünkü bu kaygı kendi eylemimdeki güvensizlikten ileri gelen kaygıdır" (Schulz 1991: 16).

Sartre'a göre kaygı ve sorumluluk birbirinden ayrılamaz. Kaygı, insan eylemlerinin bir bölümü durumundadır.

Felsefede varoluşçu akımın teorisyenlerinden Karl Theodor Jaspers ise kaygıya çok farklı açılardan bakar. Ona göre kaygı iki biçimde belirir. "Biri salt yaşam kaygısı, ötekisi varoluşa ilişkin kaygı. Yaşam kaygısı ölümden duyulan kaygıdır. Tüm yaşama gücünü harekete geçiren ve yok olma karşısında duyulan bir ürpermeden çıkan kaygıdır. Varoluş kaygısı ise çok daha derine iner" (Schulz 1991: 17).

Jaspers özellikle ölümden duyulan kaygıyı irdeler. Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerinde karşılaştığımız kaygı da bu türdendir. Ölüm korkusundan kaynaklanan bu kaygının özellikleri Jaspers'in tanımıyla şöyledir:

"Bu kaygı aslında belirsizdir, çünkü herkes bunu kendi deneyimlerine göre yaşar. Bu, kendimin gerçekte sahici kendim olup olmadığımdan duyduğum kaygıdır. ... Örneğin: Ölüm, tıbbi bir sorun olarak, bir bilim görüngüsüdür, ama bir yakınımın ölümü ya da kendi olası ölümüm, tüm bilgilerin ötesindedir. Dogmatik olarak ölümden sonra yaşamı savunan tüm felsefi ve dini öğretiler, kesinlik sunduklarını savlamakla, birer yanılsama olduklarını gösterirler" (1991:17).

Bahtiyar Vahapzade'de kaygıdan dinginliğe sıçramak vardır. Walter Schulz, Jaspers'dan hareketle kaygıdan dinginliğe sıçramayı da aşağıdaki şekilde dile getirir: "Kaygıdan dinginliğe sıçrayabilmek insanoğlunun yapabileceği en büyük iştir. Bunu başarabilmesinin nedeni, kendi varoluşundan başka bir yerde aranmalıdır. İnanıcı onu yüceliğe sıkı sıkı bağlar" (1991:18). Yücelik, kaygıdan kurtarır, dinginliği sağlar. Ancak tüm düşünürlere göre kaygıyı

tümüyle ortadan kaldıramaz. Bu nedenle kaygı, dinginliğin gizli ama aşılammış nedeni olarak kalmak zorundadır (1991:18). Kaygı, ortadan kalkmaz. Gizli olarak hep vardır.

Bahtiyar Vahapzade Şiirlerinde Varoluş Kaygısı

Bahtiyar Vahapzade'de karşılaştığımız varoluş kaygısı Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde güçlü şairlerin şiirlerinde de sıklıkla görülür. Akif Paşa, Ziya Paşa, Abdülhak Hamid Tarhan, Necip Fazıl Kısakürek gibi şairlerimiz de varoluş kaygısını şiirlerinde işlemişlerdir. Ziya Paşa, Necip Fazıl gibi şairlerimiz de tıpkı Vahapzade gibi kaygıdan yüceliğe sığınarak, dinginliğe ulaşmışlardır.

Azerbaycan sahası Türk edebiyatının önemli ismi Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerinde varoluş kaygısı çokça işlenen bir tema değildir. Şiir hayatının belirli dönemlerinde şairin bu temaya başvurduğunu görmekteyiz. O'nun bu tema çevresinde şekillenmiş şiirlerine bakalım.

Türkiye'de 1993 yılında yayımlanan *Sonbahar Düşünceleri - Şiirler* kitabında yer alan "Gecenin Sağlığına" şiiri, ölüm korkusu ile hayata sığınma çabası arasındaki çatışmayı ele alır:

"...

Yok, yok!

Yok! Yatmayalım...

Arzular dünyasına

kanatlansın koy yürek

Ömür çok uzun mu ki, onun da yarısını

bir uykuda geçirek?..

Onsuz da toprak altta yatacağız uykusuz

bin yıllar, milyon yıllar.

Bu sırlı güzelliği duymayacak gönüller...

Gelin yatanadeğin topraklar altında biz,

Hiç olmazsa geçmesin uykularda gecemiz.

Ey gönül...

Sanki öyle yüce dağlar başında

yücelen bir kayasın.

Sen özünü

Gözünü

Hiçbir vakt kapatmayan

sarp bir yalçın kaya san!

Geceler yatmak olur...

Ama sakın,

çalış ki,

Hayatta yatmayasın..." (1993: 73).

Toprak altında milyonlarca yıl varlığı tutmak korkusu, yaşamaya sığınmayı gündeme getirir. Buradaki bir hayat kaygısıdır. Yok olma karşısında duyulan bir ürpmedir. Ancak yüceliğe sığınarak dinginliğe ulaşmak çabası da dikkat çekici boyuttur. Burada dinginliğe ulaşmak çabası, hayatın tadını çıkarmak boyutunda karşımıza çıkar. Geceleri uyumamak, yaşamadan çıkarılan lezzeti bir kat daha artıracaktır. Bu, kaygıdan dinginliğe geçişte bir çözüm niteliğindedir. Ancak, kaygıyı gizlemekten öteye geçemez. Kaygıdan dinginliğe geçişin tek yolu yüceliğe sığınmadan geçecektir. Alıntıladığımız metnin altına düşülen nottan 1964 yılında yazıldığı anlaşılan şiirde görülen mutlu olma gayretidir. Ancak şiirin arkasında gizlenen ise varolma kaygısını oluşturan ölüm korkusudur. Bu da varoluş kaygısını meydana getirir.

Bahtiyar Vahapzade'nin *Sonbahar Düşünceleri* şiir kitabında "Gecenin Sağlığına" ile aynı mesaj üzerine şekillenmiş bir şiir daha vardır: "Geceler Gönlüme Yıldızlar Yağar". Bu şiirde de gecenin güzelliğinden dolayı sabaha kadar uyumak istemeyen şairle karşılaşırız. Ancak burada uzun yaşamak, ömrü uzatmak gibi endişeler söz konusu değildir.

"Nereden Geldiğimi Bilir Miyim Ki" şiirinde de nesnesi olmayan kaygı söz konusudur:

"Bir anın içinde değişik halim.
Sıkılır yüreğim...
Niye? – bilemem.
Renkten renge düşür tabim, ahvalim
Ama nedenini diye bilemem.

Koyu zulmet düşür gönlüme bir an.
Birden ışık düşür
bilmezim neden?
Birden yüreğimde kol kola yatan
Duygular savaşı...
bilmezim neden?
Siz deyin, siz deyin, birim, ya iki?
Yoksa duygum kadar, yüzüm, benim ben?
Nerden geldiğimi bilir miyim ki,
Baş aç aça bileydim özüm özümden?" (1993:80).

Bu şiirde belirsizliğin ortaya çıkardığı bir ruhsal durum söz konusudur. "Sıkılır yüreğim/Niye, bilemem" söz gruplarında tanımlanan sıkıntının nesnesi yoktur. Burada anlatılanlar korku değildir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi korkunun bir nesnesi bulunur. Burada yaşanan gerilim varoluş kaygısıdır. Şiirin ikinci bölümünde yer alan "zulmet" ve "ışık" sözleri "ben" in yaşadığı kaygıdan kurtulamadığını, kaygının peşini bırakmadığını göstermektedir.

“Sorumuz Yoksa” şiirinde kaygıyı, sorgulamayı hayatın temeli olarak alan “ben”i görürüz:

“Kuşku kilidine sualler açar,
Kimimiz açamaz,
Kimini açar.
Sorular önünde durmuştur insan,
Sırlar dünyasına yol açar kemal.
Her taşın, her dağın yaranışından
İlki de sualdir, sonu da سوال.
...
Sualden tor attık yıldıza, aya,
Zulmeti ışığa çevirir onlar.
Sualımız yoksa eğer dünyaya,
Ne kendimiz varız,
Ne de dünya var.” (1993: 28-29).

Şiirde, sırlarla dolu dünya problem olarak ele alınır. Sartre’ın deyişiyle tanımlarsak, dünyaya atılmış insanın önüne çıkan bilinmeyen karşısındaki tavrı işlenir. Dünya, soruların ve cevapların merkezi olarak değerlendirilir. Ancak verilememiş cevapların oldukça fazla oluşu da dikkat çekicidir. Yüceliği ve dinginliği arayan, ancak yakalayamayan insanın varlığı dikkat çekicidir.

Bahtiyar Vahapzade’nin 1980 yıllarında kaleme aldığı şiirlerinde yavaş yavaş kaygıdan kurtulup dinginliğe erme çabasında olan bir insanın varlığı görülür. “Bulmak - Yitirmek” adlı şiirde insanın yeryüzündeki işlevini sorgular, hayatın anlamını ölüme bağlar:

“...
Dolaşırız dünyayı
Elde demir bir aasa,
Ayakta demir papuç,
Biz buldukça yitirir,
Yitirdikçe buluruz.
...
İstiripsiz bir ferah,
Zahmetsiz bir beher yok.
Hayatın kıymetini
Biz ölüme borçluyuz.
Gönül duymaz sevinci,
Ona zulüm olmazsa,
Hız bıktırır yaşam da
Eğer ölüm olmazsa.

Kâh suya baş vururuz,
Kâh koşuruz biz, oda
Bulduğumuz kadar da
Yitiririz dünyada." (1993:92-93).

Görüldüğü gibi şiirde hayatın anlamı sorusunun cevabı "ölüm" olarak verilir. Kaygının, sorgulamanın, varoluş sorumluluğunun getirdiği kaygıdan kurtulma yolu olarak "ölüm"ün varlığı ortaya konur. Ölüm bir sığınma unsuru olarak görülür. Aslında sorgulamanın, kaygının nedeni de "ölüm"dür. Ancak Bahtiyar Vahapzade'nin, özellikle 1980 sonrasındaki şiirlerinden itibaren, kendi kaygısını paylaşmak yerine, yüceliğe erişmiş, dingin kimlikle bilgelik örnekleri vermektedir. Bu nedenle de "ölüm"ü sığınma addeder.

Bilge kişilik 1990'dan sonra daha da belirginleşir. *Yücelikte Tenhalık* adlı kitapta yer alan bazı şiirler, inancının da etkisiyle, dinginliğe ulaşmada teslimiyeti seçmiş bir şairin varlığını ortaya koyar niteliktedir:

"Yaratanım sahibim,
O kemandır, ben okum.
Atar beni yüz yere
Sahibim var, ben yokum.

Bu yoklukta ben neyim?
Kuruca bir gölgeyim.
Gölge gezer dolanır,
Yer üstünde izi yok.
Dünyada her gölgenin
Sahibi var, özü yok." (1998: 54).

"Sahibi Var, Özü Yok" adlı bu şiirde kendi varlığını hiçe sayıp Tanrı'ya sığınan şair söz konusudur. Bu insan, varlığa ve kainata karşı kuşkularından sıyrılarak kendini yaratana teslim etmiş durumdadır. Bahtiyar Vahapzade'nin, 1996'da kaleme aldığı bu şiirde, belirli bir yaşa erişmenin de etkisiyle, artık sorgulamanın dışına çıkarak teslimiyete yöneldiğini görmekteyiz. Benzer teslimiyeti, aynı kitapta yer alan "Bir Tanrım Bilir" şiirinde de yakalarız. Bu şiirde; yaprağın, rüzgârın, selin, yağmurun, göğün, şimşegin, dağın faaliyetlerinden başlayarak kâinat içerisindeki bütün unsurların, bütün işleyişlerin yaratıcısını arar. Son mısradan da "O göze görünmez bir Tanrım bilir" (1998: 71) bildirgesiyle teslimiyetini ortaya koyar. Bahtiyar Vahapzade'nin bu şiiri, yıllarca varlığı sorgulayıp cevap bulamayan bir bilgenin çareyi teslimiyette bulduğunu da göstermektedir. Çünkü artık inançlı bir insanın teslimiyeti söz konusudur.

Sonuç

Bahtiyar Vahapzade, şiirlerinin bir kısmında varoluş kaygısını işlemiştir. Bu kaygıyı tema olarak ele aldığı ilk şiirlerinde varoluş kaygısını bütün boyutlarıyla hisseden şair, 1980 sonrası yazdıklarında bilge bir insan kimliğine bü-

rünerek teslimiyete yaklaşır. 1990 sonrası yazdıklarında da teslim olmuş şairle karşılaşırız. İnancın da gücüyle kaygı tamamen ortadan kalkmış gibidir. Ancak varoluş kaygısı ortadan kalkmaz, gizlenir.

Şunu da belirtmeliyiz: Bahtiyar Vahapzade'nin varoluş kaygısını işlediği şiirlerinde lirizm diğerlerine oranla daha fazla kendini gösterir.

Kaynaklar

Sartre, Jean - Paul (1985), *Varoluşçuluk (Existentialisme)*, Say Yayınları, İstanbul. (Çeviren: Asım Bezirci).

Schulz, Walter (1991), "Çağdaş Falsefede Kaygı Sorunu", (Heimar von Ditfurth'un *Korku ve Kaygı* isimli derleme kitabından), Metis yayınları, İstanbul, s.8-17, (çeviren: Nasuh Barın)

Sartre, Jean - Paul (1985), *Varoluşçuluk (Existentialisme)*, Say Yayınları, İstanbul, (Çeviren: Asım Bezirci).

Schulz, Walter (1991), "Çağdaş Falsefede Kaygı Sorunu", (Heimar von Ditfurth'un *Korku ve Kaygı* isimli derleme kitabından), Metis yayınları, İstanbul, s.8-17, (çeviren: Nasuh Barın)

Vahapzade, Bahtiyar (1993), *Sonbahar Düşünceleri - Şiirler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Vahapzade, Bahtiyar (1998), *Yücelikte Tenhâlık*, Ötügen Yayıncılık, İstanbul, (Yayına hazırlayanlar: Fatih Ordu, Seriyve Ağayeva, Melahet İbrahimova).

Vahapzade, Bahtiyar (1993), *Sonbahar Düşünceleri - Şiirler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Vahapzade, Bahtiyar (1998), *Yücelikte Tenhâlık*, Ötügen Yayıncılık, İstanbul, (Yayına hazırlayanlar: Fatih Ordu, Seriyve Ağayeva, Melahet İbrahimova).